

УДК (UDC) 94 (477) "1930/1941"

<https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.4>

РУМЯНЦЕВ О. С.

ТАЄМНИЦІ ПАНСІОНУ ОНАЦЬКИХ І РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР (за документами МВС Італії, 1930-1941 рр.)

У статті йдеться про діяльність Є. Д. Онацького в Королівстві Італія на початку 30-х років ХХ століття. У цей період країна змінює свою зовнішньополітичну стратегію, у 1933 році підписано договір з СРСР. Радянська влада висловлює незадоволення наявністю українського політичного руху в Італії. Одним з наслідків було активніше спостереження за діяльністю українських активістів, зокрема Онацького, з боку італійської політичної поліції. Інформатори, часто необізнані з українським контекстом, сприймають постать Онацького крізь призму російського світогляду. Економічна діяльність Онацьких (так званий пансіон) викликає в агентів поліції додаткові підозри. Дослідження засновано на документації МВС та МЗС Італії, на щоденниках Онацького та на результатах досліджень інших науковців.

Ключові слова: Євген Онацький, українська діаспора, Італійська політична поліція, Міністерство внутрішніх справ Італії, Міністерство закордонних справ Італії.

Діяльність Євгена Дометійовича Онацького (1894-1979) в Італії, де він перебував з 1919 по 1947 рр., є відомим в українській, італійській та світовій науці фактом. У 1919-1921 рр. він був керівником прес-бюро, а згодом головою Дипломатичної місії Української Народної Республіки в Італії. Мешкав у Римі, де виконував публіцистичну, дипломатичну, політичну, науково-дослідницьку діяльність. У сучасній Італії цього діяча за правом вважають «першим італійським українцем» [1]: у 1936-1940 рр. Онацький був професором Вищого східного університету *Л'Орієнтале* в Неаполі (1936-40). Також працював лектором у Римському університеті в 1940-1943 рр. У 1943 р. заарештований нацистами, звільнений 1945 р. У 1947 р., аби уникнути екстрадиції до СРСР, вимушений виїхати до Аргентини.

Ставлення до України та до нечисленної української діаспори в Королівстві Італія було неоднозначним. Протягом 20-х та 30-х рр. окремі представники італійського уряду та певні політичні кола сприймали українське питання як карту, яку за відповідних політичних умов можна вигідно розіграти на користь зовнішньополітичних інтересів країни у Східній Європі. З іншого боку, масивна присутність російського фактора у світобаченні як пересічних, так і освічених італійців, а також брак інформації про український світ, сприяли тому, що Україну здебільшого сприймали крізь призму великоросійського чи то радянського контексту та відповідних геополітичних інтересів [2]. У 1924 р. Королівство офіційно визнало СРСР і розпочало запроваджувати з ним економічну співпрацю.

Румянцев Олег Євгенович - доктор філософії, асоційований професор російської мови і слов'янських студій Університету м. Палермо (Італія). ORCID: 0000-0002-1348-8645.

Онацький у своїх щоденниках (*У вічному місті*, 1-4) неодноразово згадував про подвійне ставлення в Італії до українського питання та вичерпно описав засади такого відношення. З одного боку, італійці були зацікавлені в Україні матеріально - про це говорили численні італійські урядовці, про це стверджували деякі пересічні співрозмовники Онацького: «Візьмим, напр. нас, італійців... Ніхто не зацікавлений в існуванні самостійної України так, як ми. Ви ж розумієте, всі шляхи з України ідуть через Італію, і всі шляхи Італії на схід ідуть через Україну. Україна має вугіль, залізо, марганець і інші потрібні нам сировинці. Україна має найкращу пшеницю, з якої ми робимо наші найкращі макарони... І до того ж, ми боїмося панславїзму, ми ненавидимо Югославію, що своєю плодючістю і потенціальним розвитком загрожує нам на Адрійському морі. Ми знаємо дуже добре, що яка б там Росія не постала на руїнах Советчини, вона продовжуватиме давню панславїстичну політику і підпиратиме Югославію» [3]. Отже, на думку окремих італійців, Росія була загрозою, а незалежна Україна являла собою бажану й вигідну геополітичну та економічну перспективу. Водночас, сучасний російсько-радянський контекст був орієнтиром прагматичної економічної та політичної стратегії італійців. Італія вимагала надійних політичних та економічних гравців. Так, інші співрозмовники Онацького вбачали в національних державах, що постали на руїнах Першої світової війни, певний хаос та відсутність надійних партнерів, і в цьому протиставляли їх СРСР (у наступній цитаті йдеться про чеське політичне середовище): «Всі вони один одного поборюють, один під одного підкопуються, один одного лають... Поки так буде, ми воліємо большевиків у Росії... ніж втрачати час на розмову з порожніми місцями...» [4]. Крім російського фактору існували й інші, зокрема польський. Словами Онацького: «Тим часом, як у “Ляворо Фашиста” мені обіцяють, що в першу ж війну, яка виникне, вони формуватимуть українські легіони”, а “Імперио д’Італія” мене запевняють, що італійський уряд іде все більше на польонофільські позиції» [5] тощо.

Діяльність Онацького, його публікації, середовище його спілкування, його звичайна культурна й політична активність - все це не залишалось поза уваги Міністерства внутрішніх справ Королівства. Як свідчать звіти агентів-інформаторів італійської поліції, за ним спостерігали ще з часів Дипломатичної місії [6]. Перший датований документ з особистої справи Онацького, у якому наведено інформацію безпосередньо про нього, пов’язує його постать суто з його колишньою дипломатичною працею: «Йдеться про колишнього голову Прес-служби та колишнього секретаря Дипломатичної місії білої України в Італійському королівстві, яку очолював проф. Дмитро Антонович, наразі ректор Українського університету у Празі; функції місії припинилися після визнання Італією радянського режиму» (тут і далі - наш переклад з італійської) [7].

Документацію МВС стосовно життя й діяльності Онацького в Італії, яка зберігається в римському Центральному державному архіві й залучена до його особистої справи, можна розподілити на дві групи. По-перше, йдеться про внутрішній документообіг (в рамках одного міністерства, або

¹ Термін “білий” вжито з метою протиставити УНР “червоній Україні”, тобто більшовицькій.

між МВС, МЗС, Міністерством культури тощо), про адміністративні питання, як-то запит Онацького на оформлення посвідчення про ідентичність, його запит на ввезення до Італії публіцистичного матеріалу, нотатки про кожний його виїзд з території Італії та повернення тощо. По-друге, це документи, що свідчать про спостереження за політичною діяльністю емігранта. Такі нотатки часто надходили від інформаторів, або від персоналу посольств інших країн, або ж це були повідомлення з території інших країн тощо. У цьому масиві документів знов-таки можна виділити декілька тематичних розгалужень. Наприклад, польський напрям. Уряд Польщі, стурбований активністю української діаспори, приділяв дільності Онацького та інших українців окремої уваги та в 1930-1937 рр. повідомляв про це МЗС та МВС Італії; особливо поляків турбував намір ОУН створити в Європі серію українських бюро, зокрема в Римі. Друга тематика - це зв'язки Онацького з іншими представниками діаспори, насамперед з Євгеном Коновальцем: як відомо, провідник ОУН, після виїзду зі Швейцарії 1936 р., мешкав у Римі й мав тісні стосунки з Онацьким; Онацький також мав контакти з Яковом Макогоном, Ярославом Барановським, Андрієм Мельником, Ріхардом Ярим, Петром Кожевниковим та іншими крисянами, що прибували до Італії. Нарешті, російська тематика: як вже зазначено, діяльність Онацького стосувалася й італійсько-російських відносин - саме цього аспекту торкається наше дослідження.

У 1929-1939 рр. Італія змінює стратегію своєї внутрішньої політики та значно поживляє свою зовнішньополітичну діяльність. З одного боку, уряд мав необхідність наблизити широкі верстви громадян до фашистської ідеології, створити "нову людину", лояльну до режиму. Із цим пов'язане нівелювання політичної опозиції та плюралізму в державі, а також агресивна прагматичність Італії на зовнішньому фронті [8]. Завдяки цій стратегії, стверджує Онацький, «престиж Італії на полі міжнародної політики ніколи не стояв так високо» [9]. У 1933 р. Італія пропонує найбільшим Європейським силам - Німеччині, Франції та Великобританії - передивитися умови Версальського договору (1919) і скласти Пакт чотирьох (*Patto a quattro*), спрямований на створення умов для нового економічного розвитку та на запобігання евентуальних конфліктів. Цей пакт дозволив би найбільшим європейським силам створити єдиний західноєвропейський фронт: «І це Москва дуже добре розуміє, і відразу почала галасувати, що плян Муссоліні скерований проти Советського Союзу», - пише Онацький [10]. Пакт не буде підписано з незгоди Франції та сил Малої Антанти, з незацікавленості Німеччини та з причин його схожості зі статутом Ліги Націй (1919-1946).

2 вересня 1933 р. Італія першою з Європейських держав підписує з СРСР договір про дружбу, ненапад та нейтралітет [11]. В цих умовах, коли італійсько-радянські відносини входять до нової, більш активної й конструктивної фази, відношення італійського уряду та зацікавлених італійських громадян до української справи зазнає певних змін. Москва саме в цей період відтворює певний тиск на Італію: «Советське посольство, під час переговорів про торговельний договір, внесло протест проти того, що італійський уряд підтримує українських "контрреволюціонерів" і тим

втручається в внутрішні справи СРСР» [12]. Звичайно, постать Онацького, як провідного діяча української громади, почала привертати до себе увагу місцевих органів поліції. Спостереження за ним було посилено.

Наведемо інформацію про італійські органи, що здійснювали контроль над політичною діяльністю іноземців у міжвоєнний період. У 1920 р. в рамках Генерального управління з питань державної безпеки (*Direzione generale della Pubblica Sicurezza*) та з ініціативи його голови Джузеппе Куаранта (Giuseppe Quaranta) засновано Спеціальну слідчу службу (*Ufficio speciale di investigazione*), яка повинна була не лише спостерігати за лівим політичним рухом, але й запобігати шпіонажу та контролювати діяльність іноземців [13]. Після реформи Міністерства внутрішніх справ Італії у 20-х рр. спостереження за іноземцями увійшло до повноважень Політичної поліції (*Divisione polizia politica*): цю службу офіційно засновано законом № 33 від 9 січня 1927 р., але вона вже була розпочала свою діяльність декількома місяцями раніше, згідно закону № 1903 від 6 листопада 1926 р., який надавав префектам (представникам державної влади в областях) повноваження організовувати політичне спостерігання та збір конфіденційної інформації. Організаційними центрами спостереження були Квестури (*Questura*, Територіальна установа поліції), які рекрутували персонал для збору інформації та передавали його до відділу Політичної поліції через Префектуру (*Prefettura*, Територіальний осідок влади), або безпосередньо до вищого командування поліції. Конфіденційна інформація надходила також від територіальних об'єднань по боротьбі проти антидержавних злочинів - так званих *ОВРА*, що з'явилися в Італії 1930 р.² Першим головою Політичної поліції в 1926-1929 рр. був Ернесто Гулі (Ernesto Gulm); у 1929-1938 рр. його змінив Мікеланджело Ді Стефано (Michelangelo Di Stefano), а в 1938-1945 рр. - Гуїдо Лето (Guido Leto). Таємне спостереження та збір інформації, що їх запроваджувала служба, стосувалися політичної діяльності та особистого життя не лише противників фашизму, але й безпосередньо членів фашистської партії, політичних, економічних і культурницьких організацій, а також присутніх у королівстві іноземців, що запроваджували політичну активність.

Керівник відділу Політичної поліції особисто дбав про рекрутування інформаторів. Фінансування цієї діяльності надходило з неофіційних фондів, якими розпоряджалася верхівка поліції. Особистість інформаторів була відомою лише територіальним керівникам, які на свій розсуд приймали на службу та звільняли своїх агентів та встановлювали їхню платню. Мережи інформаторів та їхніх підлеглих (адже інформатори могли створювати власну підмережу) передавали до відділу Політичної поліції величезну кількість даних. Часто йшлося про «звіти з метою наклепу проти осіб, ставлення до яких було негативним з особистих причин» [14].

Необхідно зазначити, що Онацький мав певні привілеї та міг претендувати на захист з боку окремих представників італійського уряду -

² До сьогодні не виявлено, якою точно була назва цієї організації. Основні інтерпретації скорочення *OVRA*: *Opera Volontaria di Repressione Antifascista* (Волонтерська організація з протидії антифашизму), *Organo di Vigilanza dei Reati Antistatali* (Орган протидії антидержавним злочинам), *Organizzazione di Vigilanza e Repressione dell'Antifascismo* (Організація з контролю й протидії антифашизму).

про це писали й інші дослідники міністерської документації [15]. Зокрема йдеться про “певні послуги”, які Онацький у минулому надавав МЗС Італії. Про це також свідчить рукописна нотатка, лише частково розбірлива, що фігурує на машинописній копії звіту одного з інформаторів від 17 червня 1933 р.: «[...] Онацький має добру репутацію в Міністерстві закордонних справ». У цьому повідомленні йдеться про потенційний вплив діяльності Онацького на італійсько-радянські відносини та про наявність певних верств італійської інтелігенції, що прихильно ставилася до питання української незалежності. Автор звіту дотримується прорадянських поглядів та з критикою ставиться до постаті Онацького і до його однодумців:

Радянське посольство високо оцінило вчорашній номер газети “Giornale d’Italia”, у якому підтверджено лояльність Фашистської влади до СРСР. Кореспондент “Тасс” відразу ж відправив текст до Москви. Але залишається недовіра щодо Пакту чотирьох. Учора ввечері мені повідомили: Ми знаємо, що Муссоліні запроваджує реалістичну політику і, цілком зрозуміло, не має наміру жертвувати інтересами Італії заради інтересів Церкви або інтересів нафтових магнатів чи мільярдних кредиторів царської Росії. Фашистський уряд не сприяє більш чи менш легальній діяльності, скерованій проти Радянської держави, що підтверджують заходи, вжиті проти журналу “Росія”; але є правдою й те, що пропаганда наших ворогів знаходить допомогу й підтримку серед окремих фашистських інтелектуалів. Суго в Римі, як ви знаєте, виходять друком брошури під промовистою назвою: “Ми й Україна” [Noi e l’Ucraina]. Хто ці “ми”? Це неодмінно фашисти, пов’язанні з Онацьким, який був одним з керівників Української місії в Римі. І хто сплачує, за посередництвом Онацького, ці численні публікації? І як вони оминають відповідальні за це установи? [підкреслено червоним у оригіналі]

Муссоліні звісно не має наміру перетворити Пакт чотирьох на антиросійський інструмент, але такий намір мають англійці, Ватикан, Розенберг і ось ці українці. Не забувайте, що послідовники Коновальця³ спираються на гітлерівську Німеччину також і тому, що вони сподіваються на тріумф своєї справи через перегляд договорів.

У сучасному політичному й економічному маразмі не можна передбачити, якою буде ситуація завтра. Чи зможе Італія у певний момент сама протистояти планам своїх трьох “співпрацівників”? Яких насправді чотири - адже Ватикан постійно присутній в усіх європейських справах.

Муссоліні може опинитися під тиском цих “співпрацівників” і під тиском антиросійського прошарку Фашистської партії. [...] [16]

Цей уривок не лише нагадує про той факт, що стратегія співпраці з радянською державою мала міцне лобі у фашистських колах, але й підтверджує те, що послідовники такої стратегії сприймали діяльність Онацького, та взагалі українське питання, як заваду на шляху Італії до конструктивних відносин з СРСР. Представники фашистської партії, що дотримувалися прорадянської політики Італії, з підозрою й незадоволенням

³ В оригіналі, помилково: *Korovanetz*.

спостерігали за тими однопартійцями, які прихильно ставилися до ідеї незалежної України. Автор звіту вважає за необхідне виявити джерела фінансування діяльності Онацького - це свідчить про те, що його підозрювали у співпраці з іноземними політичними силами.

Інші архівні документи містять підтвердження, що постать Онацького драгувала працівників радянського посольства й радянські органи безпеки. Про це свідчить звіт одного з інформаторів від 5 серпня 1933 р.: з нього витікає, що росіяни вважали квартиру Онацьких антирадянським центром та що ГПУ мало намір встановити контроль за пансіоном [17]. Згодом МВС Італії розпочне вважати вірогідною можливість замаху з боку агентів радянських спецслужб на Коновальця, який з 1936 р. мешкав у Римі, а також на Онацького. Як відомо, ці припущення виявилися цілком реалістичними. З метою запобігання подібної загрози, згідно наказу голови Політичної поліції М. Ді Стефано, за цими двома діячами у другій половині 30-х рр. буде встановлено посилений контроль [18].

З перших років перебування в Італії Є. Онацький із дружиною Ніною⁴, з метою покращити скрутний матеріальний стан, влаштували в орендованій квартирі "пансіон" - тобто приймали іноземних постояльців на платній основі. Крім незначного прибутку, ця форма діяльності дозволяла Онацькому спілкуватися з представниками інших народів: «У моїй хаті завжди товчуться гості. Зі всіх кутків світу, з усіх славнозвісних столиць, зі всіх культурних осередків, представники всіх рас і народів. Найрідше приїздить українці. Найчастіше - північні американці [...]. Зав'язуються цікаві знайомства, і - в повільних розмовах за довгим спільним столом, що іноді переходять у жваві дискусії - пізнаєш непомітно психологію й погляди далеких людей і найсучасніші суспільні ідеали. Пізнаєш поволі психологію і вдачу окремих людей і цілих народів» [19].

Утім, постійна присутність закордонних гостей привертала додаткову увагу поліції, чий агенти активно цікавилися особистістю прибулих, а інколи у своїх звітах наводили про них доволі детальну інформацію. Онацький був свідомий того факту, що його діяльність викликала увагу з боку місцевої поліції, однак постійні спостереження й розпитування з боку агентів додатково загострювали цю делікатну ситуацію. Саме в 1933 р., тобто у рік підписання договору з СРСР, втручання сягнуло такого рівня, що він вимушений був звернутися до працівника МЗС Італії Куароні (*Quaroni*) з проханням посприяти припиненню цього постійного тиску. Наводимо текст листа у перекладі з італійської:

Шановний коменданте Куароні,

я був би Вам вельми вдячний, якби Ви могли написати листа від Міністерства до Квестури та пояснити, що моя квартира є не лише пансіоном⁵, але насамперед є приватним помешканням, куди я можу запрошувати та де я можу приймати моїх друзів без необхідності про це комусь звітувати.

Оскільки українська преса в сучасних умовах не може на адекватний

⁴ В документах італійської поліції фігурує як *Kukulenski Nina fu Giuseppe*.

⁵ В оригіналі: *of payag guests*.

спосіб оплачувати мою кореспондентську працю, ми насправді були вимушені, з причин життєвої необхідності та задля моєї політичної незалежності, отримати в Квестурі дозвіл на оренду деяких кімнат нашої квартири, за що регулярно сплачуємо податок на прибуток та інші податки (понад 700 лір). Крім того ми, як правило, не приймаємо до себе незнайомих та неперевічених осіб. З оглядом на тип моєї журналістської та політичної праці ми повинні бути обережними, коли приймаємо до себе людей.

Проте агенти Квестури, виконуючи свої обов'язки в рамках спостереження та державної безпеки, постійно констатують, що в нашій квартирі спостерігається занадто інтенсивний як для "пансіону" рух, і дивуються цьому, і запроваджують розслідування, і погрожують штрафами. Регулярно якийсь новий агент приходить до нас і допитує про кількість орендованих гостям кімнат та про кількість гостей, і намагається знайти в цьому якісь невідповідності тощо... І мене це турбує, це занадто принизливо!...

Коменданте, Ви добре розумієте, що я нерідко приймаю в себе особистих друзів та політичних однодумців, які прибувають до моєї квартири як до мого приватного помешкання, і що я не бачу жодної причини заявляти про їхню присутність чужим особам...

Новий закон про тимчасову оренду кімнат забороняє приймати клієнтів на термін менший ніж десять діб. Численні мої товариші прибувають до Рима лише на декілька днів. Це стає ще одним джерелом непорозумінь з агентами Квестури. Якщо я офіційно заявлю про їхнє перебування, мене оштрафують. Якщо ні, то мені знов-таки загрожує штраф, і я знов вимушений надавати непотрібні й принизливі пояснення. /арк. 2:!

Тому прошу Вас, Коменданте, зробити все можливе, щоб пояснити Квестурі, що моя квартира є приватним домом, до якого приходять друзі й гості, і що одні з них платять, а інші - ні. За тих, хто платить, я вже сплачую податок на прибуток та інші форми податків. Ті, хто не платить - це моя приватна справа.

Моя журналістська й політична праця, яку я виконую вже багато років, скерована проти ворогів України та Італії та запроваджується з метою пропаганди ідей фашизму у пресі та зокрема між українською молоддю. Ця праця є Вам добре відомою, що робить ці постійні розслідування Квестури цілком непотрібними.

Наперед Вам дякую та висловлюю Вам, Коменданте, свою найвищу пошану.

Підпис Онацького [20]

Реакція на лист Онацького не примусила довго чекати: 6 квітня 1933 р. МЗС надсилає листа безпосередньо до голови Політичної поліції, М. ді Стефано, з проханням запроваджувати спостереження на більш дипломатичний спосіб; 20 квітня відповідне прохання надходить до Квестури м. Риму; 9 травня голова Квестури пояснює свої дії у зворотному листі до листі МВС та стверджує, що видав розпорядження не турбувати Онацького без причини; нарешті, 18 травня МВС у відповіді до МЗС пояснює, що

спостереження було обумовлено не підозрами щодо постаті Онацького, а виключно справою пансіону [21].

Незважаючи на таку відповідь, залишається очевидним, що за пансіоном стежили з метою дізнатися більше про зв'язки Онацького з закордонними осередками та про фінансування його діяльності - це підтверджує зміст наступних звітів. В архіві присутні декілька листів періоду 1933-1934 рр., у яких інформатори намагаються більше дізнатися про політичне кредо Онацького, про його зв'язки з іншими країнами тощо. Наведемо декілька прикладів.

Рим, 7 жовтня 1933 року

[штамп:] -9 10 33

Проживає в Римі руський/російський⁶ журналіст Євген Онацький [підкреслено синім кольором в оригіналі], завзятий антибільшовик, кореспондент латвійських газет, на якого в російському середовищі старого режиму дивляться з певною недовірою, адже дехто має сумніви щодо щирості його заяв.

Наразі він заснував у себе вдома, за адресою Corso d'Italia n° 6, так званий "Український гурток" [підкреслено червоним кольором в оригіналі], метою якого є запровадження організованої діяльності для боротьби за українську незалежність проти більшовицького режиму. Цю ініціативу теж зустріли з певною недовірою. Вважають, що це є приводом для прибуття до квартири Онацьких численних його співвітчизників, які мали б спостерігати за діяльністю й намірами колонії росіян та отримувати вичерпну інформацію про їхнє життя.

Не є зрозумілим, для кого він має виконувати цю працю. Він часто їздить до Швейцарії і до Франції, щоб передати отриману інформацію, і доволі [нерозбірливо] пише за кордон [22].

Рим, 1 серпня 1934 року

[штамп:] -4 8 34

[олівець, ліворуч від тексту:] 590⁷

Онацький [підкреслено в оригіналі], український сепаратист, журналіст, керує пансіоном за адресою Corso d'Italia 6.

Сумнівний і не вельми симпатичний тип. По війні за ним спостерігав наш S.I.C.S., оскільки його квартиру, за адресою Corso d'Italia n° 6, вже тоді відвідували різного роду росіяни/руські. Загалом діяльність Онацького не була цілком зрозумілою, але здебільшого вона скерована на створення незалежної української республіки (утім, так і не вдалося ані дізнатися, ані зрозуміти - чому для запровадження цієї діяльності Онацький обрав суто Рим: вибір іншої європейської столиці був би набагато більш логічним!). З багатьох і цілком зрозумілих причин, його вважали німецьким агентом, але,

⁶ У окремих висловленнях автор міг посилатися і на етнічно-російський, і на східнослов'янський контекст; у цих випадках полісемічний термін *russo* перекладаємо подвійним терміном "руський/російський".

⁷ Очевидно, йдеться про особистий код інформатора.

на жаль, якщо пам'ять мене не підводить, не вдалося знайти цьому жодного підтвердження. З моменту останньої зустрічі минуло приблизно 15 років, і він, звичайно, не впізнав колишнього співрозмовника. І хоча він зрозумів, що його співрозмовником був антибільшовик наполовину російського і наполовину італійського походження, все ж продовжував поводитися неоднозначно і, згідно притаманної йому риси, не відповідав із ясністю на жодне з поставлених запитань. Стверджував, що дотримується аполітичних поглядів, що є кореспондентом північноамериканського журналістського агентства, що не має стосунків з росіянами, оскільки сам дотримується антиросійських позицій.

(Ніхто з росіян, що мешкають у Римі, міг би мати, скажімо так, офіційні стосунки з ним; росіянин імперських поглядів⁸ чи більшовик в однаковій мірі ненавидить українського сепаратиста. І чому ж тоді він заявив про приїзд цього вересня однієї росіянки нібито антибільшовицьких поглядів, яка зараз мешкає у Сполучених Штатах? Ця пані має прибути до Риму за звичною причиною (занадто вже звичною, як для росіян) - вдосконалення вокалу, і повинна зупинитися в його пансіоні. Автор цих рядків може зі впевненістю стверджувати, що справжній росіянин ніколи б не звернувся до пансіону українця, а скоріш віддав би гроші комусь з бідних росіян, яких також у Римі не бракує).

Повторюю, що цей тип є дуже неоднозначним: огидна прусська поведінка й нічого російського/руського; його дружина не сміє навіть слова вимовити й майже не спілкується навіть за відсутності чоловіка (звісно, таке трапляється коли змінюється тема розмови і йдеться, наприклад, вже не про пансіон, а про подорожі за кордон). Онацький розпочав говорити більш жваво, коли його співрозмовник змінив тему й почав спілкуватися про українську музику й літературу, про українських письменників та про те, як Австрія поводитися з русинами⁹: тут Онацький трохи забувся й сказав, що має постійні стосунки /арк. 2:/ з Віднем: але на конкретне запитання, чи перебуває він у стосунках з Віденським комітетом меншин та чи знає італійців, що колись належали до того комітету, він лише невпевнено посміхнувся і знов розпочав говорити про Гоголя. Він методично уникає висловлень, що можуть свідчити про його ставлення до основних Європейських Націй, включно з тією, де він зараз перебуває.

Повторюю, що цей тип протягом вже 15 років залишається неоднозначним. Було б доречним виявити джерела, з яких він оплачує власні рахунки, адже навряд чи пансіон може гарантувати гідний прибуток. І його гостей, і всіх тих, хто мають із ним стосунки, слід перевірити на належний спосіб. Цей тип не подобався мені тоді, і не подобається зараз.

Про результати цього розслідування та про контакти Онацького з певними іноземцями, чия справжня національна належність може стати провідною ниткою для слідства, буде повідомлено [23].

⁸ *Russo bianco*, буквально: "білий росіянин" - цим терміном визначали біженців-білогвардійців, втікачів від більшовицької навали. Однак цей термін стосувався не лише військових, але й усіх російських емігрантів, що ідентифікували себе з царською Росією та вороже ставилися до радянського режиму.

⁹ Вжито термін *ruteni*.

Безсумнівно, одним з найцікавіших елементів наведеного листа є опис характеру Онацького. Автор з відвертою неприхильністю описує українця і не може дати собі ради й пояснити, чому Онацький аж ніяк не схожий на типового росіянина. Спостерігачеві навіть не спадає на думку, що українець зі звичайних культурно-історичних причин може відрізнитися від пересічного представника російської нації. Це влучно ілюструє доволі-таки поширене в Італії ставлення до української ідентичності, яке полягає в нездібності численних представників цього суспільства уявити, що культури українського й російського народів не лише не є тотожними, але й можуть перебувати в опозиції одна до другої. Згідно змісту наведеного листа, українця від росіянина відрізняє виключно те, що перший є політичним “сепаратистом” відносно загальноросійського контексту; при цьому культурно-історична складова прагнення мати власну державу залишається поза увагою. Алюзії щодо “пруського виховання”, на наш погляд, також не є випадковими, адже автор листа висловлює жаль, що в минулому зв’язки Онацького з Німеччиною не знайшли підтвердження.

Із запитання, чому Онацький запроваджував власну діяльність саме в Римі, ми можемо зробити висновок, що інформатор не був наближеною до італійського уряду особою і не був детально обізнаний з політичною стратегією власної держави. Слід мати на увазі багатовекторність тодішньої італійської політики, завдяки якій відношення до українського питання протягом міжвоєнного періоду не втрачало певного рівню актуальності - принаймні для окремих урядовців. Щонайменше з 1934 р. Муссоліні вважав українську боротьбу за незалежність явищем аж ніяк не периферійним, яким можна було скористатися залежно від політичних умов [24]. Як відомо, Муссоліні також визнавав, що намагання Італії досягнути політичних успіхів у східній та південній Європі не були успішними [25]. Однак прихильність політичної верхівки до Онацького та до українського руху свідчить про те, що українська карта залишалася для Італії у певному сенсі актуальною. У цьому полягає відповідь на запитання, чому в Римі також був розташований певний тип українського політичного представництва, яке фактично уособлював Онацький.

Якщо ж взяти італійську дипломатію в цілому, то ставлення до української політичної діяльності було доволі песимістичним: «Італійські дипломати вказували на роз’єднаність української еміграції, заявляли про полонофільство багатьох українських політичних угруповань Галичини, не вважали ОУН провідним виразником інтересів тамтешніх українців» [26]. Українська справа отримувала певну підтримку, але це передбачало лише мовчазливу прихильність, адже Італія, як стверджує Онацький, «хотіла б нам допомогти, але лише в тому випадку, коли про цю поміч ніхто не знатиме» [27]. Повертаючись до питання впливу італійсько-радянського договору на ставлення до української активності, можна також навести слова вищезгаданого представника МЗС, Куароні, який казав, що «все залишається як було, тільки треба бути більш обережним» [28].

Наведемо ще одну нотатку згаданого вище інформатора, яка надійшла до поліції через чотири дні після попередньої. У ній йдеться здебільшого про міжнародні зв’язки Онацького.

Рим, 5 серпня 1934 року

[штамп:] -7 8 34

Онацький [підкреслено в оригіналі] - *Cordo d'Italia 6*

Після надісланої недавно інформації складається враження, що він не має жодних стосунків ані з росіянами з будь-якої партії, ані з Радянським посольством: навпаки, є враження, що він є одним з тих, хто був би розстріляний, якби опинився на території СРСР.

Не було можливим дізнатися, чи має він стосунки з німцями. Це напевно було б найцікавіше розслідування. Той, хто керує пансіоном, має стосунки, які доволі важко перевірити. Кажуть, що комітет із захисту пригнічених меншин отримує солідне фінансування з Північної Америки. Слід було б дізнатися про походження фінансових засобів, які Онацький точно отримує зі Сполучених Штатів.

Треба знов повторити, що є незрозумілим, звідки в українського сепаратизму необхідність мати свого представника в Римі, суто в Римі, де немає жодного важливого угруповання українців. [...] [29]

Лист підтверджує, що поліцію здебільшого цікавили зв'язки Онацького зі закордонними колами. Спостерігача нервував той факт, що Онацький мав свій пансіон, адже це значно ускладнювало збір інформації. Цікаво, що й пізніше, вже 1941 р., саме цей дописувач знов висловлюватиме сумніви щодо лояльності Онацького: «Щодо Онацького, я написав декілька звітів влітку 1934 р.: підтверджую, що цей тип мені ніколи не подобався, зокрема після співбесід з його дружиною» [30].

*

У першій половині 30-х рр. ХХ ст., внаслідок змін у зовнішньополітичній стратегії Італії, діяльність Є.Д. Онацького почала все частіше привертати увагу італійської політичної поліції. На нашу думку, це пов'язано з політичним наближенням країни до СРСР та з тим, як радянська сторона реагувала на контакти цього діяча з окремими італійськими політичними колами. Його діяльність викликала занепокоєння присутніх в Італії радянських інституцій. Італійська поліція зі свого боку намагалася якомога більше дізнатися про політичну діяльність Онацького, про його міжнародні контакти тощо. Низький рівень обізнаності з українським контекстом робили ідентичність діяча вельми абстрактною, а неспроможність спостерігачів дешифрувати її підсилювала підозри. Діяльність Онацьких, пов'язана з орендою кімнат - так званим "пансіоном" - здавалася співпрацівникам поліції засобом прикрити реальну діяльність подружжя, що приводило до конфліктів. Документи, розглянуті у статті, допомагають більше дізнатися про специфіку середовища та про політичні умови, у яких український вчений і публіцист жив і працював тривалий час.

1. Calvi L. Jevhen Onac'kyj: profilo bio-bibliografico del primo ucrainista "italiano" // Onac'kyj Je. Studi di storia e di cultura ucraina. Abano Terme, 1995 [Roma, 1939], 8-26.

2. Petracchi G. Il fascismo, la diplomazia italiana e la "questione ucraina". La politica orientale dell'Italia e il problema dell'Ucraina (1933-1941) // La morte della terra. La grande "carestia" in

- Ucraina nel 1932-33. Viella, 2005, 263-310.
3. Онацький Є. У вічному місті. Рік 1930. Буенос-Айрес, 1954, 75.
 4. Там само, 76.
 5. Там само, 409.
 6. Archivio Centrale dello Stato. Ministero dell'Interno. Direzione generale pubblica sicurezza. Divisione polizia politica (1927-1944). Fascicoli personali: Onatski Eugenio fu Demetrio, IT-ACS-AS0001-0001802, busta 918. Документ від 1 серпня 1934 р.
 7. Archivio Centrale dello Stato, цит., Квестура, м. Рим, від 02 липня 1930 р.
 8. Collotti E. Fascismo, fascismi. Firenze, Sansoni, 2004, 55-56.
 9. Онацький Є. У вічному місті. 1933 рік. Toronto, 1985, 8.
 10. Там само, 186.
 11. Petracchi G., цит., 278.
 12. Онацький Є. У вічному місті. 1933 рік, цит., 211.
 13. Franzinelli M. I tentacoli dell'Ovra. Agenti, collaboratori e vittime della polizia politica fascista, Torino. Bollati Boringhieri, 2000, 66.
 14. Там само, 66, 254, 236.
 15. Petracchi G. цит.
 16. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 17 червня 1933 р.
 17. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 5 серпня 1933 р.
 18. Наприклад, див. документ МЗС від 19 лютого 1938 р. - Archivio Centrale dello Stato, цит.
 19. Онацький Є. У вічному місті. Рік 1930, цит., 71.
 20. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 5 вересня 1933 р.
 21. Archivio Centrale dello Stato, цит.
 22. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 7 жовтня 1933 р.
 23. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 1 серпня 1934 р.
 24. Petracchi G., цит., 283.
 25. Ковальчук В. Українське питання у листуванні членів ОУН з італійськими державними діячами. // Український археографічний щорічник. Вип. 13/14, Київ, 2009, 352-364.
 26. Там само, 356.
 27. Онацький Є. У вічному місті. 1933 рік, цит., 212.
 28. Там само, 366.
 29. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 5 серпня 1934 р.
 30. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 10 жовтня 1941 р.

References

1. Calvi L. Jevhen Onac'kyj: profilo bio-bibliografico del primo ucrainista "italiano" // Onac'kyj Je. Studi di storia e di cultura ucraina. Abano Terme, 1995 [Roma, 1939], 8-26.
2. Petracchi G. Il fascismo, la diplomazia italiana e la "questione ucraina". La politica orientale dell'Italia e il problema dell'Ucraina (1933-1941) // La morte della terra. La grande "carestia" in Ucraina nel 1932-33. Viella, 2005, 263-310.
3. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. Rik 1930. Buenos-Ajres, 1954, 75.
4. Tam samo, 76.
5. Tam samo, 409.
6. Archivio Centrale dello Stato. Ministero dell'Interno. Direzione generale pubblica sicurezza. Divisione polizia politica (1927-1944). Fascicoli personali: Onatski Eugenio fu Demetrio, IT-ACS-AS0001-0001802, busta 918. Dokument vid 1 serpnja 1934 r.
7. Archivio Centrale dello Stato, cyt., Kvestura, m. Rym, vid 02 lypnja 1930 r.
8. Collotti E. Fascismo, fascismi. Firenze, Sansoni, 2004, 55-56.
9. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. 1933 rik. Toronto, 1985, 8.
10. Tam samo, 186.
11. Petracchi G., cyt., 278.
12. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. 1933 rik, cyt., 211.
13. Franzinelli M. I tentacoli dell'Ovra. Agenti, collaboratori e vittime della polizia politica fascista, Torino. Bollati Boringhieri, 2000, 66.
14. Tam samo, 66, 254, 236.
15. Petracchi G. cyt.
16. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 17 chervnja 1933 r.
17. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 5 serpnja 1933 r.

18. Napryklad, div. dokument MZS vid 19 ljutogo 1938 r. - Archivio Centrale dello Stato, cyt.
19. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. Rik 1930, cyt., 71.
20. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 5 veresnja 1933 r.
21. Archivio Centrale dello Stato, cyt.
22. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 7 zhovtnja 1933 r.
23. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 1 serpnja 1934 r.
24. Petracchi G., cyt., 283.
25. Koval'chuk V. Ukrains'ke pytannja u lystuvanni chleniv OUN z italiys'kymy derzhavnymy dijachamy. // Ukrai'ns'kyj arheografichnyj shhorichnyk. Vyp. 13/14, Kyi'v, 2009, 352-364.
26. Tam samo, 356.
27. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. 1933 rik, cyt., 212.
28. Tam samo, 366.
29. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 5 serpnja 1934 r.
30. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 10 zhovtnja 1941 r.

Rumyantsev O. Y.

PhD, Associate Professor of Russian Language and Slavic Studies, University of Palermo (Italy). *ORCID*: 0000-0002-1348-8645.

THE SECRETS OF ONATSKY PENSION AND THE RUSSIAN FACTOR (based on the documents of the Ministry of Internal Affairs of Italy, 1930-1941)

The article deals with the activities of E.D. Onatsky (Onac'kyj) in the Kingdom of Italy in the early 30s of the XX century. The Ukrainian researcher, journalist and politician came to Italy as the head of the Press-office of the Ukrainian diplomatic mission in Italy. He carried out scientific, journalistic and politic activities in the interwar period. During this period, Italy changed its foreign strategy: it proposed a Pact of four, became one of the main political players in Europe, signed a cooperation agreement with the USSR. The Ukrainian political activities in this period were under attention of the Italian political police. The active phase of observation was in 1933-1934, when the Soviet authorities openly criticized the development of the Ukrainian activity in Italy. The spies didn't know the specifics of Ukrainian identity and they usually perceived Onatsky's figure through the Russian worldview. The economic activity of the Onatskys, who rented rooms to guests arriving from other countries, is becoming another element of suspicion about the figure of the Ukrainian activist. The research is based on the documentation of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Foreign Affairs of Italy, on Onatsky's diaries and on the results of research carried out by other scientists.

Key words: *Jevhen Onatsky (Onac'kyj), Ukrainian diaspora, Italian Political Police, Italian Ministry of the Interior, Italian Ministry of Foreign Affairs.*

Отримано 2.12.2021